

ВІЙСЬКОВИЙ ОМБУДСМЕН УКРАЇНИ ЯК НОВІТНЯ ПРАВОЗАХИСНА ІНСТИТУЦІЯ

Алмаші Ірина Михайлівна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
менеджменту, підприємництва та торгівлі*

*Ужгородський торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

В умовах воєнного стану однією з найбільш пріоритетних проблем є питання правового і соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Саме з цією метою в Україні запроваджується нова інституція – військовий омбудсмен з захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Запровадження військового омбудсмена пояснюється тим, що військовослужбовці належать до соціальної групи, яка має особливий правовий статус, пов'язаний зі специфікою їх діяльності. Уперше посаду військового омбудсмена засновано парламентом Швеції 19 травня 1915 р. [1].

Існує низка різних інститутів омбудсмена, які уповноважені вирішувати питання, пов'язані безпосередньо з діяльністю збройних сил. Останні можна умовно поділити на три категорії, або моделі: інститути омбудсмена, створені у складі збройних сил; незалежні інститути омбудсмена, юрисдикція яких поширюється тільки на збройні сили; інститути омбудсмена загальної юрисдикції [2, с. 138].

Міжнародна конференція інститутів омбудсмена у справах збройних сил (далі – МКОЗС), яка сьогодні об'єднує інститути військового омбудсмена більш ніж у 25 країнах світу вперше відбулася в Берліні у травні 2009 року. МКОЗС є форумом не тільки для військових правозахисних організацій, а й для молодих організацій, а також держав, які прагнуть створити у себе інститут військового омбудсмена [3, с. 9].

В Україні з метою правового та соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей створено та функціонує Центральне управління захисту прав військовослужбовців, яке здійснює моніторинг дотримання прав військовослужбовців. Однією з основоположних інституцій в системі захисту прав військових є діяльність військового омбудсмена. Це незалежний представник, який здійснює контроль за дотриманням прав військовослужбовців та членів

їхніх родин. Військовий омбудсмен займається розглядом скарг, надає первинну правову допомогу, проводить розслідування у випадках порушення прав та працює над усуненням можливих зловживань з боку командування [4].

Компетенція Центрального управління захисту прав військовослужбовців включає: забезпечення військовослужбовців, право на відпустку, недопущення зловживання правами командирів, ненадання/недостатнє надання медичної допомоги, соціальні гарантії, порушення гендерної рівності. При запровадженні в Україні військового омбудсмена був врахований досвід країн, де інститут військового омбудсмена вже довів свою ефективність: Швеції, Норвегії, Австрії, Німеччини, Канади, Ірландії, Чеської Республіки та Бельгії. У Швеції інститут військового омбудсмена успішно функціонує понад 110 років [5].

З метою правового регулювання інституту військового омбудсмена в Україні розробляється законопроект «Про військового омбудсмена». Як зазначає уповноважена Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів сімей воїнів Ольга Решетилова в Офісі військового омбудсмена має бути щонайменше 3 територіальних управління, а його кадровий штат орієнтовно має налічувати близько 150 людей, які матимуть доступ до державної таємниці. Окрім того, в кожному силовому відомстві має бути створений структурний підрозділ, що відповідатиме за права військовослужбовців. Основне повноваження військового омбудсмена – розгляд і реагування на скарги терміном протягом 3 або 5 днів.

У виняткових випадках омбудсмен застосовуватиме дисциплінарну владу. Омбудсмен повинен мати право звертатися до суду в разі критичних ситуацій, наприклад для заборони обіймати певні посади. Задля ефективної роботи інституту військового омбудсмена на законодавчому рівні має закріплюватися його незалежність. При цьому важливо, щоб військовий омбудсмен діяв безпосередньо в структурі Сил оборони чи мав тісний зв'язок із ними, оскільки багато питань стосується комунікації між військовими підрозділами та органами управління [6].

На думку Б. Бакленд та В. Макдермотт існує кілька чинників, які перешкоджають ефективному функціонуванню інституту омбудсмена. Це недостатня нормативно-правова база, законодавчо встановлені обмеження що не дають можливості омбудсмену здійснювати необхідну кількість поїздок для перевірки ситуації на місцях, відсутність доступу до секретної інформації, а також корупція, що підривають довіру суспільства до інститутів державної влади [3, с. 15].

Щодо компетенції, то інститути омбудсмена у справах збройних сил повинні приймати від членів діючого складу збройних сил, а також від

непрофесійних військових, наприклад військовослужбовців строкової служби скарги з багатьох питань. Інститути омбудсмена у справах збройних сил мають мати справу зі скаргами різного характеру, але всіх їх можна умовно поділити на наступні категорії, це: порушення прав людини, неефективне управління і недотримання норм кримінального та міжнародного гуманітарного права [3, с. 22].

Історія інститутів омбудсмена нараховує близько двох століть. Інститут омбудсмена був заснований у Швеції більше століття тому, а тому вважається родоначальником концепції омбудсмена. Однак лише із часів Другої світової війни ці структури почали широко використовуватися як важливий елемент демократичного управління. Так, військового омбудсмена запроваджено в Норвегії 1952 р., Нідерландах – 1945 р., Німеччині – 1959 р.

На думку Г.Борн та Є.Вілс до повноважень військового омбудсмена належить також надання політичних рекомендацій збройним силам, органам виконавчої влади та парламенту. Наприклад, Ірландський омбудсмен сил оборони зазначає, що омбудсмен виявляє застарілі положення, які потребують зміни та вирішення. Щодо питання незалежності військових омбудсменів, слід розрізняти інституційну (відомчу) незалежність та оперативну незалежність[7, с. 4-7].

Щодо міжнародного досвіду нормативного-правового регулювання, то статус військового омбудсмена врегульовано:

а) Конституцією (Албанія, Аргентина, Німеччина, Гондурас, Колумбія, Мексика, Намібія, Польща, Румунія, Перу, Венесуела);

б) законом держави (Боснія і Герцеговина, Коста-Ріка, Ірландія, Велика Британія);

в) підзаконними нормативно-правовими актами (Канада) [8, с. 96].

Питанню незалежності військових омбудсменів приділяється значна увага. Зокрема, омбудсман Канади у справах Міністерства національної оборони і Збройних сил у одному зі своїх щорічних звітів наголосив, що інститут військового омбудсмена має залишатися повністю незалежним від вертикалі управління збройних сил і від цивільної структури управління Міністерства оборони. Незалежність є абсолютно необхідною для того, щоб його дії, висновки чи рекомендації залишилися вільними від «впливу» (реального чи очікуваного).

Саме тому на думку Марцеляк О.В. нерідко при запровадженні інституту військового омбудсмена на цю посаду призначаються цивільні особи, які структурно не підпорядковуються військовому командуванню. Перевага такої моделі полягає у гарантуванні незалежності діяльності цієї правозахисної інституції, у можливостях об'єктивно розглядати скарги військових, надавати допомогу у відновленні порушених прав незалежно від інтересів безпосереднього

військового керівництва, армії в цілому. Однак, такий омбудсман може не користуватися авторитетом у військових збройних сил і має ризики щодо професійного розгляду ним отриманих скарг, оскільки цивільна особа не завжди може належно розбиратися у всіх питаннях військових і особливостей проходження служби військовослужбовцями [8, с.98].

Отже, в даній доповіді проаналізовано інституцію військового омбудсмена, окремі аспекти його правового статусу та міжнародний досвід запровадження даної інституції в окремих державах.

Література:

1. Палєєва Ю.С. Спеціалізовані омбудсмени в зарубіжних країнах: досвід для України. *Альманах міжнародного права*. 2015. Випуск 7. С. 84-91.
2. Тарасюк В.М. Інститут військового омбудсмена як інструмент демократичного контролю. *Держава і право*. 2016. Випуск 73. С. 128-143.
3. Бакленд Б., Макдермотт В. Інститути омбудсмена у справах збройних сил: практичний посібник. Geneva: DCAF, 2015. 162 с.
4. Захист прав військових. URL: <https://mod.gov.ua/zahist-prav-vijskovih> (дата звернення 18.01.2025 р.)
5. В Україні створили Центральне управління захисту прав військовослужбовців. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/04/03/v-ukrayini-stvoryly-czentralne-upravlinnya-zahystu-prav-vijskovosluzhbovcziv/> (дата звернення 18.02.2025 р.)
6. Військовий омбудсмен – складова реформи воєнної юстиції. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3945055-vijskovij-ombudsmen-skladova-reformi-voennoi-usticii.html> (дата звернення 18.01.2025 р.)
7. Борн Г., Вілс Є., Буккладнд Б. Порівняльна перспектива інститутів омбудсмена з питань збройних сил. Програмний документ № 34. Женева: DCAF 2011. 37 с.
8. Марцеляк О.В. Військовий омбудсмен як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 94-100.